

УДК 34:061.2

<https://doi.org/10.34142/23121661.2020.32.09>orcid.org/0000-0002-7578-0043

© Поляков А.О., 2020

А.О. Поляков**МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ПРАВЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ****A. Polyakov****INTERNATIONAL LEGAL REGULATION
OF HUMAN RIGHTS ACTIVITIES
OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS**

Анотація. Міжнародно-правове регулювання правозахисної діяльності НУО відбувається по лінії закріплення у міжнародних та регіональних правових документах норм щодо правосуб'єктності та повноважень таких організацій у взаємодії з органами міжурядових організацій. Міжнародно-правове регулювання правозахисної діяльності НУО поширюється й на національні правові системи: у міжнародних договорах щодо цього питання закріплюються не стільки суб'єктивні права НУО, скільки обов'язки або рекомендації державам із приводу співробітництва з НУО. Правовий статус НУО відрізняється в різних спеціальних міжнародних угодах, які створюють окремі режими та стосуються здійснення правозахисної діяльності НУО у певних сферах (права дітей, освіта, екологія і т.п.). Найбільшою мірою питання регулювання правозахисної діяльності НУО відображене у правових актах Ради Європи, яка стала першою міжурядовою організацією, що ввела для міжнародних НУО статус участі, який дозволяє їм впливати на прийняття рішень.

Ключові слова: неурядові організації, правозахисна діяльність, Європейський Союз, Рада Європи, свобода асоціації, права людини, право на освіту.

Аннотация. Международно-правовое регулирование правозащитной деятельности НПО происходит по линии закрепления в международных и региональных правовых документах норм относительно правосубъектности и полномочий таких организаций при взаимодействии с органами межправительственных организаций. Международно-правовое регулирование правозащитной деятельности НПО распространяется и на национальные правовые системы: в международных договорах относительно этого вопроса закрепляются не столько субъективные права НПО, сколько обязанности или рекомендации государствам по поводу сотрудничества с НПО. Правовой статус НПО отличается в разных специальных международных соглашениях, которые создают отдельные режимы и касаются осуществления правозащитной деятельности НПО в определенных сферах (права детей, образование, экология и т.п.). В наибольшей мере вопрос регулирования правозащитной деятельности НПО отобразен в правовых актах Совета Европы, ставшей первой межправительственной организацией, которая ввела для международных НПО статус участия, позволяющий им влиять на принятие решений.

Ключевые слова: неправительственные организации, правозащитная деятельность, Европейский Союз, Совет Европы, свобода ассоциации, права человека, право на образование.

Abstract. The author points out that through the practice of human rights activities of NGOs, individuals have a real opportunity to interact directly with the UN and other leading international organizations, to join the international and regional system of human rights protection. NGOs bring to the attention of governments of different countries information about the needs of people, their life problems, monitor the real situation in countries on human rights, and implement the function of public control over the activities of law enforcement agencies, etc. International legal regulation of human rights activities of NGOs takes place along the lines of enshrining in international and regional legal instruments the rules on the legal personality and powers of such organizations in cooperation with the bodies of intergovernmental organizations. International legal regulation of human rights activities of NGOs also extends to national legal systems: international treaties on this issue enshrine not so much the subjective rights of NGOs, but the responsibilities or recommendations to states on cooperation with NGOs. The legal status of NGOs differs in various special international agreements, which create separate regimes and relate to the implementation of human rights activities of NGOs in certain areas (children's rights, education, environment, etc.). At a large extent, the issue of regulating the human rights activities of NGOs is reflected in the legal acts of the Council of Europe, which became the first intergovernmental organization to introduce participatory status for international NGOs, which allows them to influence decision-making. Ukraine has ratified most international treaties disclosing the legal personality and powers of NGOs, while its content has not been integrated into domestic law, and the actual practice of NGO participation in government decision-making remains meager.

Key words: non-governmental organizations, human rights activities, European Union, Council of Europe, freedom of association, human rights, right to education.

Постановка проблеми. Глобалізація та розвиток міжнародного співробітництва в останні три десятиліття сформували важливого позадержавного суб'єкта забезпечення захисту прав людини, який має узагальнену назву non-governmental organization або неурядові організації (далі – НУО). Належачи до так званого «третього сектору» впливу на суспільні процеси (окрім «першого» державного сектору та «другого» сектору місцевого самоврядування), НУО є каталізатором упровадження в практику правозахисної діяльності найвищого рівня реалізації стандартів прав людини. Як зазначає О.М. Шуміло, «на початку ХХІ ст. налічувалося тільки до 50 тис. міжнародних НУО. Найвідомішими серед них є: правозахисні організації «Міжнародна амністія» і «Міжнародна організація захисту прав людини», «Лікарі без кордонів», «Репортери без кордонів»; екологічні організації «Грінпіс», «Зелений світ» і «Друзі планети»; міжнародна антикорупційна організація «Міжнародна прозорість» і багато інших. Більше ніж 13 тис. організацій громадянського суспільства підтримують партнерські стосунки з Департаментом з економічних і соціальних питань Секретаріату ООН. Понад 1500 неурядових організацій, що здійснюють широкі інформаційні програми, мають асоційований статус при Департаменті суспільної Інформації. З початку ХХІ ст. щорічний розмір цільових коштів за програмами економічної допомоги, які розподілялися МНУО, становив близько 7 млрд дол.» [1, с. 106]. Як бачимо, значне поширення НУО та їхній реальний вплив на стан дотримання прав людини привертає увагу міжурядових організацій, які активно залучають НУО до своєї діяльності, що, у свою чергу,

вимагає вироблення правового підходу до взаємодії із такими організаціями. Відповідно, міжнародно-правове регулювання правозахисної діяльності неурядових організацій потребує наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика міжнародно-правового регулювання правозахисної діяльності неурядових організацій не є широко представленою у вітчизняній науковій літературі. Серед незначної кількості вчених, які присвятили свою увагу тематиці цього дослідження, треба відзначити студії О.М. Шуміла та Н.Ю. Кравчук [1]. Відповідно, це дослідження є актуальним як з точки зору самої проблематики, так і з точки зору слабкого охоплення питань міжнародно-правового регулювання правозахисної діяльності неурядових організацій вітчизняною науковою спільнотою.

Формулювання мети статті. Автор має на меті дослідити специфіку міжнародно-правового регулювання правозахисної діяльності неурядових організацій.

Виклад основного матеріалу статті. Першою НУО, яка опікувалася правами людини у світі, став створений 1863 р. у Женеві Міжнародний Комітет Червоного Хреста. 1902 р. була утворена Французька ліга захисту прав людини та громадянина. 1909 р. у Великобританії з'явилося Товариство боротьби з рабством, надалі перетворене в Міжнародний інтернаціонал проти рабства. 1942 р. у США була створена Міжнародна Ліга прав людини. Однак до середини ХХ ст. правове регулювання діяльності НУО здійснювалося тільки на національному рівні, що обмежувало вплив цих організацій на вирішення світових та регіональних проблем, пов'язаних з реалізацією прав людини.

Правовою основою міжнародної правозахисної діяльності НУО є Статут ООН, а також положення міжнародних документів про свободу асоціацій (ст. 20 Загальної Декларації прав людини, ст. 22 Міжнародного Пакту про громадянські та політичні права, ст. 8 Міжнародного Пакту про економічні, соціальні та культурні права, ст. 8 Міжнародної Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації та ін.). Міжнародною НУО згідно із ст. 71 Статуту ООН визнається будь-яка міжнародна організація, заснована «не на підставі міждержавної угоди» [2]. Жодна держава не має право втручатися в їхню діяльність, навіть якщо в складі організації є представники офіційної влади. НУО є некомерційними організаціями, фінансуються за рахунок власних коштів їхніх членів або добровільних внесків. НУО не бере участі в політиці із метою отримання влади та в жодному разі не повинні використовувати або пропагувати насильницькі методи боротьби за права людини.

09 грудня 1998 р. резолюцією 53/114 Генеральної Асамблеї ООН була прийнята Декларація про право та обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати та захищати загально визнані права людини та основні свободи, якою вперше на офіційному міжнародному рівні вводився термін «правозахисник». До цього найчастіше зустрічалися такі терміни, як «активіст», «фахівець», «співробітник» або «спостерігач». Згідно зі ст. 5 цієї Декларації «з метою заохочення та захисту прав людини і основних свобод кожна людина

має право, індивідуально та разом з іншими, на національному й міжнародному рівнях:

- a) проводити мирні зустрічі або збори;
- b) створювати неурядові організації, асоціації або групи, вступати в них і брати участь у їхній діяльності;
- c) підтримувати зв'язок з неурядовими або міжурядовими організаціями» [3].

Як бачимо, цією Декларацією були зафіксовані основні форми діяльності НУО. Відповідно до ст. 16 Декларації «окремі особи, НУО та відповідні установи відіграють важливу роль у сприянні більш глибокого розуміння громадськістю питань, пов'язаних з усіма правами людини і основними свободами, за допомогою такої діяльності, як освіта, професійна підготовка та дослідження в цих галузях для подальшого зміцнення, зокрема, взаєморозуміння, терпимості, миру та дружніх відносин між державами й між всіма расовими й релігійними групами, з урахуванням різних особливостей, характерних для товариств і громад, у яких вони здійснюють свою діяльність». Наведена стаття додає до легітимних форм правозахисної діяльності НУО визнані цілі такої діяльності.

З боку ООН діяльність НУО координує ЕКОСОП (Економічна та Соціальна Рада) (ст. 71 Статуту ООН), що може отримувати необхідну інформацію та проводити консультації з НУО щодо найважливіших питань економічного, соціального та культурного розвитку й захисту прав людини. У свою чергу, НУО мають доступ до правозахисних органів ЕКОСОП – передусім до Ради з прав людини ООН. ЕКОСОП із урахуванням характеру реальної допомоги, яку конкретна організація може їй надати, вирішує питання про надання НУО консультативного статусу. НУО з таким статусом наділяються не тільки правами, але й деякими обов'язками. Найважливішими правами НУО у сфері правозахисної діяльності є: право бути присутнім на засіданнях правозахисних органів ООН як спостерігачі, право робити заяви з питань порядку денного (як письмові, так і усні), консультування міжнародних органів, що контролюють виконання державами міжнародних зобов'язань із питань захисту прав людини (Комітет з прав людини, Комітет з ліквідації расової дискримінації, Комітет проти катувань, Комітет з прав дитини та ін.). Під час консультування представники НУО запрошуються на такі засідання відповідних комітетів, у межах яких заслуховуються доповіді урядів країн-учасників міжнародних правозахисних договорів.

НУО констатують ступінь відповідності або невідповідності доповідей офіційної влади різних держав світу реальному стану справ; на конкретних прикладах аналізують, як саме порушене законодавство у сфері забезпечення прав та свобод людини й громадянина. Більш того, НУО з консультативним статусом можуть скликати паралельні неофіційні зустрічі з експертами, представниками урядів та інших НУО для розгляду дій щодо певних країн і тем. Іноді вони організують доповіді представників зі спеціальних тем або певних країн.

Великі міжнародні НУО мають так званій загальний статус. Вони займаються майже всіма питаннями, що входять до порядку денного ЕКОСОП (Міжнародна конфедерація профспілок, Міжнародна рада жінок, Ліга товариств Червоного Хреста). Деякі НУО наділяються особливим консультативним статусом. Він надається тим із них, хто спеціалізуються в царині лише певних питань із компетенції ЕКОСОП (Міжнародна ліга прав людини, Армія порятунку та ін.). Окремі НУО мають асоційований статус при Департаменті суспільної інформації Секретаріату ООН, а також мають консультативний статус як при ЕКОСОП, так і при Раді Європи (наприклад, Міжнародна Гельсінська Федерація з прав людини).

Особливе місце НУО мають у взаємодії ще з однією важливою структурою ООН – ЮНЕСКО, згідно зі ст. XI(4) Статуту якої ЮНЕСКО «може вживати належних заходів для організації консультацій та забезпечення співробітництва з НУО, котрі займаються питаннями, що входять у коло її ведення, а також покладати на них конкретні доручення. Це співробітництво може також здійснюватися шляхом участі представників зазначених організацій у роботі консультативних комітетів, створених Генеральною конференцією» [4]. Стаття IV(13) закріплює, що Генеральна конференція має право за рекомендацією Виконавчої ради більшістю у дві третини голосів запросити як спостерігачів на певні сесії Конференції або її комісії представників НУО. Організації, що отримали консультативний статус, запрошуються направляти своїх спостерігачів на сесії Генеральної конференції та її комітетів (ст. IV(14)). Також НУО мають право представляти в письмовій формі свої зауваження Генеральному директору, який повідомляє про їхню сутність Виконавчу раду або Генеральну конференцію; право отримувати документацію, право бути залученими до планування і здійснення діяльності ЮНЕСКО.

Важливим питанням у межах міжнародно-правового регулювання правозахисної діяльності НУО є критерії їхнього визнання провідними міжнародними міждержавними організаціями. 1991 р. в Парижі був проведений перший Міжнародний семінар з питань національних установ, що займаються заохоченням і захистом прав людини. Головним підсумком роботи семінару стали Принципи щодо статусу національних установ, які займаються заохоченням і захистом прав людини (далі – Паризькі принципи). Сьогодні Паризькі принципи широко визнані як критерії легітимності НУО. Так, Паризькі принципи вимагають, щоб склад НУО, обраний або призначений, відповідав процедурі, що забезпечує плюралістичне представництво соціальних сил громадянського суспільства, зокрема шляхом використання повноважень, що дозволяють установити ефективне співробітництво із представниками:

а) інших НУО, які займаються питаннями прав людини; організацій, що здійснюють боротьбу проти расової дискримінації; профспілок; зацікавлених громадянських і професійних об'єднань, зокрема організацій юристів, лікарів, журналістів та діячів науки;

б) різних філософських і релігійних течій;

- c) університетів і кваліфікованих експертів;
- d) парламенту;
- e) адміністративних органів.

Крім того, Паризькі принципи вимагають, щоб НУО мали у своєму розпорядженні достатні засоби для оренди приміщень і найму працівників, «для того щоб забезпечити автономність від держави» [5], адже НУО, що не може діяти незалежно, не може бути ефективною.

У Паризьких принципах міститься також опис цілої низки функцій, які повинні бути передбачені функціональним мандатом НУО. Так, НУО має здійснювати такі функції:

a) представляти уряду, парламенту або іншому компетентному органу судження, рекомендації, пропозиції та доповіді, що стосуються: законодавчих або адміністративних положень, а також положень, що належать до судочинства; загального положення в царині прав людини або більш конкретних питань прав людини; ситуацій, пов'язаних з порушеннями прав людини в будь-якій частині країни;

b) заохочувати узгодження внутрішнього законодавства та практики з міжнародними документами з прав людини та їхнє ефективне здійснення;

c) сприяти ратифікації та здійсненню міжнародних документів з прав людини;

d) сприяти підготовці національних доповідей з прав людини, зокрема, коли це необхідно, вираження своєї незалежної думки із розглянутих у них питань;

e) співпрацювати з міжнародними й регіональними органами з прав людини та іншими НУО;

f) надавати допомогу та брати участь у розробленні програм щодо освіти у сфері прав людини та досліджень із питань прав людини;

g) поширювати серед населення інформацію про права людини та боротьбу проти всіх форм дискримінації, особливо расової, за допомогою оприлюднення, інформування, просвітницької діяльності та використання засобів масової інформації.

На регіональному рівні особливу увагу в сенсі міжнародно-правового регулювання правозахисної діяльності неурядових організацій привертає позиція Ради Європи. У межах цієї організації ще 1952 р. була прийнята резолюція, що закріплювала механізм консультацій із НУО з питань компетенції Ради Європи, яка переглядалася 1972 р. (Резолюція КМ (72)35), 1993 р. (Резолюцією КМ (93)28) та 2003 р. Нині чинна Резолюція Комітету міністрів Ради Європи від 06 липня 2016 р. [6] присвячена відносинам відповідно до міжнародних та національних НУО.

Резолюція року вводить замість консультативного статусу НУО поняття «статусу участі», який може надаватися міжнародним НУО, що має авторитет у царині своєї компетенції та репрезентативність на європейському рівні, себто має членів у більшості країн Європи, здатних підтримувати досягнення значної

єдності за допомогою участі в діяльності та нарадах Ради Європи і поширення інформації про її діяльності серед європейської громадськості. Список таких НУО-претендентів передається Комітету зі зв'язків із НУО, що протягом двох місяців повинен висловити свою думку. Потім списки представляються Парламентській Асамблеї і Конгресу місцевої та регіональної влади для мовчазного схвалення. Рішення про надання статусу участі НУО приймається Комітетом міністрів за рекомендацією Асамблеї або Конгресу. Якщо заперечення не висловлюються, через три місяці НУО вноситься в список НУО, що мають статус участі.

Статус участі дає НУО повноваження направляти письмові звернення через Генерального секретаря, на запрошення здійснювати експертизу політики, програм і діяльності Ради Європи, отримувати документи Асамблеї, бути присутнім на відкритих засіданнях Конгресу місцевої та регіональної влади. Постійні комітети та інші органи Комітету міністрів можуть залучати такі НУО у визначення політики, програм і дій Ради Європи, зокрема шляхом надання тематичним групам НУО статусу спостерігача. Резолюція передбачає, що основні органи Ради Європи можуть використовувати інші форми співробітництва з НУО відповідно до власних правил. Також Резолюція має основний механізм співробітництва з міжнародними НУО запровадженням системи партнерства з національними НУО. Список НУО, з якими укладені угоди про партнерство, веде Генеральний секретар Ради Європи та вносить у нього всі національні НУО, що мають угоди про здійснення програм, проектів або заходів у межах програм діяльності Ради Європи. Список оновлюється кожні два роки та передається в усі основні органи. Статус партнерства передбачає здебільшого право НУО бути присутнім на публічних сесіях та отримувати інформацію.

Міжнародне регулювання правозахисної діяльності НУО також зафіксоване в спеціальних міжнародних документах щодо окремих сфер діяльності НУО.

Так, у гуманітарній сфері Женевські конвенції 1949 р. і Додаткові протоколи до них 1977 р. встановлюють спеціальний режим для правозахисної діяльності Міжнародного комітету Червоного Хреста, який може пропонувати «добрі послуги» учасникам конфлікту та в інших формах брати участь у мирному врегулюванні конфлікту (ст. 3 Женевські конвенції; ст. 18.1 ДП II). Оттавська конвенція 1997 р. закріплює загальний обов'язок держав сприяти, зокрема через НУО, включаючи Федерацію Червоного Хреста та Червоного Півмісяця, у наданні допомоги особам, що постраждали від мін, у заходах щодо розмінування, розробці національних програм розмінування (ст. 6.3, 6.4, 6.7). Другий протокол 1999 р. до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей 1954 р. під час складання списків культурних цінностей, що підлягають посиленому захисту, у ст. 11.3 передбачає, що Міжнародний комітет «Блакитний щит» та інші НУО, що мають відповідний досвід, можуть рекомендувати увазі створюваного Комітету із захисту культурних цінностей у випадку

збройного конфлікту конкретну культурну цінність, і на пропозицію Комітету, держава-учасник може включити цю культурну цінність у список [7].

Конвенція про права дитини 1989 р. закріплює необхідність співробітництва держав і НУО тільки в ст. 22 щодо захисту дітей-біженців. Факультативний протокол щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії 2000 р. говорить про сприяння міжнародному співробітництву між державами, з однієї сторони, й міжнародними та національними НУО, – з іншої (ст. 10) [8]. Європейська конвенція про реалізацію прав дітей 1996 р. передбачає можливість участі міжнародних і національних НУО в роботі Постійного комітету (ст. 17.3) [9].

В екологічній Конвенція про охорону біологічного розмаїття 1992 р. згадує НУО у ст. 23, яка передбачає, що НУО, які сповістили секретаріат про своє бажання бути представленими на нараді Конференції сторін як спостерігачі, можуть бути допущені до участі, якщо проти цього не заперечує щонайменше одна третина присутніх на нараді Сторін [10]. Рамкова конвенція ООН про зміну клімату 1992 р. серед зобов'язань держав згідно зі ст. 4 передбачає заохочення широкої участі НУО в галузі освіти, підготовки кадрів та освіти населення з питань зміни клімату, а Конференція сторін відповідно до ст. 7 може використати інформацію від НУО та надавати їм статус спостерігача [11]. Згідно зі ст. 3.4 Конвенції про доступ до інформації, участі громадськості в процесі прийняття рішень і доступі до правосуддя з питань щодо навколишнього середовища 1998 р. держави забезпечують належне визнання об'єднань, організацій або груп, що сприяють охороні навколишнього середовища, і надають їм підтримку, забезпечуючи відповідність своєї національної правової системи цьому зобов'язанню [12].

Висновки. Через практику правозахисної діяльності НУО індивіди отримали реальну можливість безпосередньо взаємодіяти з ООН та іншими провідними міжнародними організаціями, залучатися до міжнародної та регіональної системи захисту прав людини. НУО доводять до відома урядів різних держав світу інформацію про потреби людей, їхні життєві проблеми, здійснюють моніторинг реальної ситуації в державах із питань дотримання прав людини, реалізують функцію громадського контролю за діяльністю правоохоронних органів та ін. Відповідно, міжнародно-правове регулювання правозахисної діяльності НУО відбувається по лінії закріплення у міжнародних та регіональних правових документах норм щодо правосуб'єктності та повноважень таких організацій під час взаємодії з органами міжурядових організацій. Крім того, міжнародно-правове регулювання правозахисної діяльності НУО поширюється й на національні правові системи: у міжнародних договорах щодо цього питання закріплюються не стільки суб'єктивні права НУО, скільки обов'язки або рекомендації державам із приводу співробітництва з НУО. Водночас варто зазначити, що статус НУО відрізняється в різних спеціальних міжнародних угодах, які створюють окремі режими та стосуються здійснення правозахисної діяльності НУО в певних сферах (права дітей, освіта, екологія і

т.п.). Найбільшою мірою питання регулювання правозахисної діяльності НУО відображене в правових актах Ради Європи, яка стала першою міжурядовою організацією, що ввела для міжнародних НУО статус участі, який дозволяє їм впливати на прийняття рішень. Україна ратифікувала більшість міжнародних договорів, у яких розкривається правосуб'єктність та повноваження НУО, водночас їхній зміст практично не був інтегрований у вітчизняне національне законодавство, а реальна практика участі НУО в прийнятті рішень на урядовому рівні залишається мізерною. Проблематика ролі НУО у вітчизняній практиці правозахисної діяльності стане предметом подальших досліджень.

Література

1. Шуміло О.М., Кравчук Н.Ю. Роль неурядових організацій у становленні та розвитку правозахисного руху (приклади успішного правозахисного активізму): навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О.О., 2018. 227 с.; 2. Статут Організації Об'єднаних Націй. URL: http://www.un.org.ua/images/UN_Charter_Ukrainian.pdf; 3. Декларація про право та обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати та захищати загально визнані права людини та основні свободи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_349; 4. Статут Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_014; 5. Принципи, що стосуються статусу національних установ, що займаються заохоченням і захистом прав людини. URL: <http://notorture.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/Parizki-printsipi.pdf>; 6. Resolution CM/Res (2016)3. Participatory status for international non-governmental organisations with the Council of Europe (Adopted by the Committee of Ministers on 6 July 2016 at the 1262nd meeting of the Ministers' Deputies). URL: https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=090000168068824c; 7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200; 8. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b09; 9. Європейська конвенція про здійснення прав дітей. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135; 10. Конвенція про охорону біологічного розмаїття. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030; 11. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044; 12. Конвенція про доступ до інформації, участі громадськості в процесі прийняття рішень і доступі до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015;